Немає сумніву, що запропонований підхід до аналізу творів В.Близнеця є продуктивним, тож попереду – подальші студії над образною системою творів письменника воєнної тематики, проблемою автора у творах та багато інших проблем, що й на сьогодні залишаються актуальними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамович А. О современной военной прозе / А.О.Адамович. – М.: Советский писатель, 1982. – 276 с.
2. Чепа О. Один из источников детской литературы / О.Чепа // Педагогический музей. – 1876. – № 10. – С. 567-575.
3. Як звук павутинки. Збірник літературно-критичних статей / [Упоряд. Р.Близнець]. – К.: Веселка, 1987. – 99 с.
4. Агеєва В. Нові виміри воєнної прози / Віра Агеєва // Діалектика художнього пошуку: Літературний процес 60-80-х років. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 227-306.
5. Чисті плеса творчості: Інтерв'ю з В.Близнецем // Літературна Україна. – 1980. – 17 листопада. – С. 2-14.
6. Гурбанська А. Віктор Близнець: Літературний портрет / Антоніна Гурбанська. – К.: Вища школа, 1998. – 129 с.
7. Близнець В. Мовчун. Хлопчик і тінь: [Повісті] / Віктор Близнець. – К.: Радянський письменник, 1989. – 287 с.
8. Агеєва В. Пам'ять подвигу. Українська воєнна проза 60-80-х р.р. / Віра Агеєва. – К.: Наукова думка, 1989. – 272 с.
9. Близнець В. Вибрані твори: в двох томах. – Т. 2. Паруси над степом. Птиця помсти Сімург. Земля Світлячків. Звук павутинки: Повісті. Оповідання / Художн. В.С.Мітченко; / В.Близнець. – К.: Веселка, 1983. – 423 с., іл.

УДК 82-311.6:82.09:821.161.2

ВІД ІСТОРІЇ ДО АВТОРСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ: ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО Й ІСЛАМ-ГІРЕЯ ІІІ У РОМАНІ "МАЛЬВИ" Р.ІВАНИЧУКА

Єременко О.Р., к. філол. н., доцент, Пугач О.О., студент

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка

У статті розглянуто особливості характеротворення історичних постатей у романі Р.Іваничука "Мальви", проведено паралелі між художніми та історичними долями героїв.

Ключові слова: історія, союзник, національна боротьба.

Еременко О.Р., Пугач О.А. ОТ ИСТОРИИ К АВТОРСКОМУ ВОСПРИЯТИЮ: ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ Б.ХМЕЛЬНИЦКОГО И ИСЛАМ-ГИРЕЯ III В РОМАНЕ "МАЛЬВЫ" Р.ИВАНИЧУКА / Сумской государственный педагогический университет им. А.С.Макаренко.

В статье рассмотрены особенности формирования характеров исторических фигур в романе Р.Иваничука "Мальвы", проведены параллели между художественными и историческими судьбами героев.

Ключевые слова: история, союзник, национальная борьба.

Yeremenko O.R., Pugach O.O. FROM HISTORY TO AUTHOR'S PERCEPTION: ART CREATION OF THE HISTORICAL IMAGES OF BOGDAN KHMELNITSKY AND ISLAM-GIREA III IN THE NOVEL "MALVY" R.IVANYCHUK / Sumy State Pedagogical University named after A.S.Makarenko, Ukraine.

In the article examined the peculiarities of the historical images character's in the novel "Malvy" by R.Ivanychuk and paralleled the artistic and historical destinies of heroes.

Key words: history, ally, national struggle.

Р.Іваничук – постать для української літератури знакова. Історичне тло, любов до України, козаччина, зрада і звитяга – ось основні віхи, навколо яких він будує свої романи. До цих тем прозаїк звернувся вже у своєму першому історичному романі "Мальви" (1968).

До характеристики персонажів цього твору зверталися О.Бойко, Ю.Бондаренко, О.Мельник, М.Слабошпицький. Однак ніхто з дослідників не закцентував на героїчних постатях Б.Хмельницького й Іслам-Гірея ІІІ, які виступають з минулого як борці за самостійність своїх держав, тому маємо на меті хоча б частково заповнити цю прогалину.

Щоб реалізувати мету, необхідно вирішити такі завдання: висвітлити новий підхід прозаїка у зображенні історичних постатей і подій; зіставити історичні постаті Б.Хмельницького й Іслам-Гірея ІІІ та з'ясувати особливості художнього моделювання цих образів Р.Іваничуком; осмислити авторську світоглядну позицію на події минулого.

Образ козака протягом століть служив взірцем і прикладом самовідданого служіння Батьківщині, мужності й відчайдушності у її захисті. Козаки завжди були взірцем бойової дружби, товариської вірності, воїнської честі й гідності. До козацької верстви належав і Богдан (Зиновій) Хмельницький.

В історії України його постать невід'ємна від найсвятіших прагнень українського народу до волі, щастя, справедливості. Саме з Б.Хмельницьким пов'язане становлення Української держави, формування української нації. Народ увічнив його образ у невмирущих думах і піснях: "Ой спасибі тобі, Хмелю, / Й превелика шана, / Що врятував Україну / Від польського пана".

Славетний син українського народу був полководцем європейського масштабу. Блискучий стратег і тактик, прихильник блискавичних і рішучих дій, неперевершений майстер маневру, він заслуговує на почесне місце в історії воєнного мистецтва. Водночас Б.Хмельницький – це історична особа, котра не піддається однозначній оцінці. Безперечно, він був однією з найвидатніших постатей в українській історії: відбиваючи загальнонародні інтереси, зробив справжній прорив у формуванні внутрішньої політики, згуртував у єдиний національно-визвольний табір найрізноманітніші суспільні сили. Разом із тим нині, з висоти сьогодення, можна бачити часом непослідовність, нелогічність його вчинків.

М.Грушевський у монографії "Історія України-Руси", докладно дослідивши діяльність гетьмана, зробив висновок, що Б.Хмельницький "був великим діячем, людиною дійсно великою своїми індивідуальними здібностями і можливостями. Але цих здібностей не вистачило йому для розв'язання історичного вузла українського життя. Як провідник і двигач мас він показав себе дуже яскраво, але політиком був невеликим і, поскільки керував політикою своєї козацької держави, виходила вона не дуже мудро" [2, 4].

Своєрідним центром визвольного руху українського народу у першій половині XVII ст. була Запорозька Січ, що виступала основним осередком організації повстанських загонів для боротьби проти коронного польського війська. Б.Хмельницький, вирішуючи одну з найскладніших проблем – вибір союзників, – висилає посольство до Криму і отримує згоду Іслам-Гірея ІІІ. Історія Кримського ханства відзначена боротьбою за ханський престол, на якому представники династії Гіреїв, при безпосередньому впливі Порти, змінюють одне одного. Середньовічне населення Криму визнавало верховенство султана над своїм ханом, який, даючи при вступі на престол клятву на вірність, зобов'язувався в будь-якій війні воювати на боці Туреччини. Проте постійне турецьке втручання у справи ханства фактично деформувало державний розвиток, у чому султан і був зацікавлений, оскільки йому був потрібний покірний васал, а не самостійник-державотворець. Однак не можна стверджувати, що хани були сліпими виконавцями волі Порти. Історії відомі прізвища кримських ханів, які намагалися проводити самостійну політику і деяким це вдавалося. Таким був кримський хан Іслам-Гірей ІІІ (1644-1654). Освічений, із сильним характером, він прагнув проводити незалежну політику своєї країни.

У "Мальвах" Р.Іваничук "типізує долю кримських ханів в образі Іслам-Гірея. Для татар він повелитель, що виконує плани звільнення Криму від "опіки" Туреччини, задовольняє власні імперські амбіції" [1, 32]. Автор поглиблює образ Іслам-Гірея з допомогою портрету-повтору, використовуючи кінематографічні елементи, що єднають його прозописьмо із Винниченковим. Прозаїк окреслює образ хана кількома прикметниками-означеннями, достатніми для його розпізнавання, як-от: "гостра роздвоєна борода і ніс із жорстокою горбинкою" [3, 185], "вірлині очі" [3, 34], "суворе і мускулисте обличчя" [3, 185], "незалежний і гордий" [3, 142].

Лицаря, гідного суперника і водночас зрадливого союзника достойно поціновує Б.Хмельницький. Розглядаючи хана, український гетьман міркував: "певно, він набагато краще почувається на коні… Я міг би з гідністю скресатися з ним на шаблях, міг би йти пліч-о-пліч у рівноправній спілці…" [3, 185].

У статті "Моя кунсткамера" Р.Іваничук зізнається в симпатії до Іслам-Гірея, зазначаючи, що серед лінивих і бездарних ханів він вирізнявся освіченістю, сміливістю і "щонайважливіше – звагою назавжди визволитися від Порти" [4, 126]. Прозаїк стояв перед мимовільним захопленням своїм героєм, що привело б до викривлення історичної правди: "Я готовий був навіть знайти виправдання для його трикратної зради Богдана Хмельницького…" [4, 126].

Щоб убезпечитися від прикрого непорозуміння, письменник розмірковує і врешті-решт знаходить єдине правильне рішення, що прийшло, здавалося б, несподівано, однак все-таки цілком закономірно, адже автор "Мальв" уперто відшукував історичні факти й документи, неодноразово відвідував Крим. Проходячи ущелиною Ашлама-дере поблизу Чуфут-Кале, Р.Іваничук помітив навислу скелю, що нагадувала подобу лицаря, закутого в лати. Коли ж він поминув скелю й огледівся назад, то був немало подивований: "над урвище виліз велетенський тритон з головою сфінкса, що причаївся перед хижим стрибком. І це теж він, мій лицар" [4, 126], – майнула рятівна думка-знахідка. Власне таким і постав у романі "дволикий облудник" Іслам-Гірей, художній образ якого увиразнює наставник Сефер Газі, що, звертаючись до учня, рішуче стверджує: "…ти побачив два боки однієї й тієї ж суті – влади. Сміливість і владність у тебе є, хитрості повинен навчитися… Тільки пам'ятай, сфінкс не повинен бути дужчим за лицаря, бо тоді перехитриш сам себе" [3, 118].

Весною 1648 р. Б.Хмельницький зі старшим сином Тимошем відправився до Бахчисараю на переговори з ханом, щоб домовитися з татарами про союз і допомогу в боротьбі зі шляхтою.

Кримський хан намагався видати себе за головного правителя, який міг незалежно керувати своєю державою, володарем "двох материків і двох морів" [3, 184], та все ж таки залишався лише османським підданим. "Такий самий васал, як і я" [3, 184], – зі співчуттям і невдоволенням подумав Б.Хмельницький. Іслам-Гірей, погоджуючись на цей союз, розраховує зміцнити своє внутрішнє становище і досягти незалежності від великих феодалів. Це відкрило б перед ним широкі можливості для подальшої централізації держави і беззастережного панування у власній країні.

В українській історіографії побутує твердження про те, що Б.Хмельницький залишив сина Тимоша заручником у свого тимчасового союзника. Цієї думки дотримується й Р.Іваничук. Він змальовує Тимоша, на якого покладав свої династичні плани гетьман, юним, але вправним козаком, який "виріс у сідлі, вмів стріляти з рушниці з-під черева коня, а з лука – правою і лівою рукою" [3, 189]. Устами сина Б.Хмельницького автор, афористично карбуючи фразу, гнівно засуджує Селіма (Семена): "Ти яничар! – гаркнув зневажливо Тиміш. – Ти забув свою віру і мову задля шматка ханської пастирми" [3, 193].

Розвиток відносин Криму з Україною, що почалися від підписання Бахчисарайської угоди, носив позитивний характер: у боях 1648 р., коли фактично була знищена вся наявна армія Польщі в Україні, вагомим був внесок загону татарської кінноти в блискучих перемогах під Жовтими Водами (у квітні), Корсунем (у травні), Пилявцями (у вересні).

Здавалося б, що все сплановано якнайкраще: військова допомога знайдена, сторони дотримуються домовленості, хан "з Іхмеліскі заприсяглися на вічне побратимство" [3, 191]. Але пророче звучить застороги коронного гетьмана Польщі Калиновського, який, звертаючись до Іслам-Гірея, стверджує: "Ми з тобою ще сторгуємося і за Україну, і за Хмельницького!" [3, 192]. Щось підказує, що не справдяться надії Мальви про вірність її чоловіка-татарина українському гетьману.

Іслам-Гірей був принциповим противником розгрому Речі Посполитої й утворення незалежної Української держави. Він добре усвідомлював, що її поява біля північних кордонів ханства покладе край найбільшому джерелу наживи – постійному пограбуванню українських земель і торгівлі ясиром. З огляду на це, Іслам-Гірей у боротьбі України з Польщею вирішив проводити політику "рівноваги сил", що вела до їх взаємного виснаження й давала можливість Криму відігравати провідну роль у Південно-Східній Європі. "Мені потрібен слабий король" [3, 222], – розмірковував він. "Український барс із розумом кобри", „київський тріумфатор" [3, 216] викликав у хана не лише захоплення, а й острах. Перед Ісламом-Гіреєм уже "стояв не той Хмельницький, що просив у нього допомоги в Бахчисараї – маловідомий сотник і капітан низових берладників у Дюнкерку. Вождь великої держави, що раптом виросла на руїнах пошарпаної шляхтою Речі Посполитої, визнаний світом переможець не допомоги тепер просить, а пропонує плату за спілку" [3, 218].

За гетьманом стояли могутнє військо, блискучі перемоги і свята віра у справедливість. Рішуче відкинувши умови миру, запроповані польським королем Яном II Казимиром, Хмельницький бере приступом добре укріплену фортецю Збараж (1649). Королівське військо, що поспішало на допомогу обложеним, було зненацька успішно атаковане українсько-кримсько-татарським військом під Зборовом. Але сповна скористатися перемогою гетьманові не дав змоги Іслам-Гірей, який намагався уникнути повного розгрому Польщі, боячись перетворення України в сильну православну незалежну державу. У час, коли мала пробити "остання година Речі Посполитої" [3, 223], кримський хан відмовився вступати в бій. Це була перша, але не остання його зрада. "Підскочили вгору брови Хмельницького, біла смага покрила його губи, він нервово розірвав печатку, розгорнув листа і зблід" [3, 223], "розступалась земля під ногами від такого блюзнірства і злуди" [3, 224]. Було підписано Зборівський договір 1849 року, де Іслам-Гірей виступав у ролі посередника, який "попросту продав Хмельницького під Зборовом" [3, 229].

Коли ж на весні 1651 р. козаки знову зійшлися у жорстокій січі з поляками, хан вдруге разом зі своєю ордою втече з поля бою. Навздогін йому помчить гетьман, сподіваючись повернути зрадливця під Берестечко, але підступний колишній спільник захопить його у бранці. Битва під Берестечком стала

першою, але стратегічно важливою перемогою польської шляхти, після якої було укладено невигідний для України Білоцерківський мир. Гетьман гарячково шукає союзників: веде переговори з Туреччиною, Швецією, Семиградським князівством, "з московитськими людьми … царя Олексія Михайловича" [3, 217]. А наприкінці 1653 р. під Жванцем кримський хан втретє порушує спілку з гетьманом.

Військовий союз Б.Хмельницького з кримським ханом був вимушеним кроком у боротьбі за національне визволення українського народу: компромісна угода з татарами ніколи не була порушена козаками, як би тяжко не було під час кривавих битв і походів; хани ж постійно відстоювали свій інтерес, використовуючи протиборство між Польщею і Україною, зраджували козаків, як тільки вбачали невигідність для себе. М.Грушевський дорікав українському полководцю за вперте дотримання союзу з татарами, які стали завдяки йому вирішальним чинником української політики. Цей союз, із його страшними для українського народу наслідками, він вважав найганебнішою сторінкою Хмельниччини.

І знову гнали ординці ясир з України: "Ідуть хлопці гукаючи, а дівчата співаючи, а молодії молодиці старого гетьмана проклинаючи: "Бодай того Хмельницького / Та первая куля не минула" [3, 226].

"Грабіжницька політика кримських ханів, їхня зрадливість та пасивність Туреччини, з одного боку, і непримиренність Речі Посполитої щодо Української держави, з іншого, примусили Хмельницького укласти воєнно-політичний союз між Гетьманщиною та Московським царством" [7, 511]. Та цієї теми автор "Мальв" свідомо, хоч і дуже ризиковано як на радянський час, не торкається.

Визнаючи за гетьманом великі таланти керівника військовими масами, М.Грушевський не бачить у нього великої конструктивності політика, хоча вважає добу Б.Хмельницького "великим етапом у поході українського народу до своїх соціальних, політичних, культурних і національних ідеалів... Від Хмельниччини веде свій початок нове українське життя, і Хмельницький, як головний потрясатель, залишиться героєм української історії" [2, 5].

Р.Іваничук не творить своїх героїв діаметрально протилежними. Автор не дає Ісламу-Гірею цілковито негативної характеристики, але не ідеалізує і Б.Хмельницького, прагне пройнятися їхніми переконаннями. На події історичного минулого він має ніби дві призми бачення.

Які ж риси об'єднують цих історичних осіб у романі?

Обидва перебували в полоні: Б.Хмельницький – у турків, Іслам-Гірей – у поляків; вони є залежними, підданими: Б.Хмельницький – Речі Посполитої, Іслам Гірей – Порти; кожен з них прагне здобути самостійність власної держави, вибороти їй "місце під сонцем".

Але різниця полягає в тому, що Іслам-Гірей III не дотримується дипломатичних домовленостей. Всесильність і в той же час слабкість поєднуються в ньому. Кримський хан готовий знехтувати всім на шляху до олімпу влади. Певно, за це і поплатився він своїм життям, адже хто сіє зло, той пожинає горе.

Автор "Мальв" знав обидві версії смерті Іслам-Гірея III – і М.Костомарова, який стверджував, що хана отруїла одаліска-українка за його зраду під Берестечком, і М.Грушевського, який наполягав, що той помер своєю смертю. З цього приводу, як зазначав прозаїк, його праця над кінцівкою роману призупинилася, "зайшла на певний час у глухий кут" [4, 126]. Письменник настійливо шукав підтвердження одній із версій – і здійснив сенсаційне наукове відкриття, відшукавши могилу Іслам-Гірея III в передмісті Бахчисарая Ексі-Юрті, де хоронили убитих ханів. Саме тому героїня його роману Мальва могла отруїти свого чоловіка за кривди, принесені її рідній землі:

"Над Ак-мечеттю сильні дмуть вітрища,
Пливуть кудись хмарки, як ті віки…
А хан лежить – спочив за кладовищем,
Відпивши трунок з милої руки…
А хан лежить – усе лихе позаду.
З Топ-Кая він не зробить хибний крок.
Козацька донька покарала зраду,
А не шовковий портівський шнурок [6, 49].

Як же скінчив свій земний шлях гетьман України, який за життя, як і кожна людина, припускався помилок? Незадовго до смерті, скликавши в Чигирині козацьку старшину, він зізнався: "Бог знає, братове, чиє це нещастя, що не дав мені Господь закінчити цю війну так, як хотілося: по-перше, ствердити навіки незалежність і вільність нашу; по-друге, визволити від ярма польського також Волинь, Покуття, Поділля і Полісся, одне слово – усі землі, якими володіли великі українські князі… Не встиг я завершити свою справу, і вмираю з великим смутком, не знаючи, що буде після мене" [цит. за 5, 128].

8 вересня 1657 Хмельницький відійшов у інший світ. Його було поховано в збудованій за його наказом церкві в Суботові. Однак через кілька літ польська шляхта сплюндрувала останнє пристанище гетьмана, викинувши домовину з його прахом із церкви. Це стало пророчо-гнітючим пророцтвом того, що чекало в недалекому майбутньому козацький край… Але, як справедливо зазначив Г.Хоткевич, "життя – то

незмірна сила; і не віднімуть у Хмельницького слави його помилки! Не стане нам його ім'я менше дорогим від того, що й він чоловік, а не безплотний дух ідеї та її зреалізування. Ні! Вище і вище ставитиметься пам'ятник народний в душах українського народу тому, хто так давно, в темні часи середньовіччя під серцем виносив ту ідею, яка тепер стрясає передовими умами сучасних синів України".

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Ю. "Яничари" Романа Іваничука: формуємо історичну свідомість школярів / Юрій Бондаренко // Урок української. – 2006. – №5-6. – С. 31-36.
2. Грушевський М. Історія України-Руси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/hrushrus/iur91304htm.
3. Іваничук Р. Мальви / Роман Іваничук. – К.: Рад. письменник, 1969. – 237 с.
4. Іваничук Р. Моя кунсткамера. Із авторського досвіду / Роман Іваничук // Березіль. – 2006. – №.10. – С. 103-171.
5. Слабошпицький М. З голосу нашої Кліо / Михайло Слабошпицький. – К.: Махаон, 2003. – 224 с. (Події і люди української історії).
6. Соя Б. З книги минулого нашого народу. Урок-конференція за твором Романа Іваничука "Яничари" ("Мальви") // Дивослово. – 2004. – № 5. – С. 43-49.
7. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с.

УДК 821.161.2[075]

"ВОГНЕННІ СТОВПИ" Р.ІВАНИЧУКА "ЗАПОВНИЛИ ІСТОРИЧНУ ПРОГАЛИНУ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ"

Жила С.О., д. пед. н., професор

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка

Стаття присвячена дослідженню філософської, психологічної, моральної проблематики притчі Р.Іваничука "Вогненні стовпи", аналізу її жанрової специфіки, структури, панорами трагедії українського народу.

Ключові слова: притча, триптих, методи навчання, бесіда.

Жила С.А. "ОГНЕННЫЕ СТОЛБЫ" Р.ИВАНИЧУКА "ЗАПОЛНИЛИ ИСТОРИЧЕСКИЙ ПРОБЕЛ В ЖИЗНИ УКРАИНСКОГО НАРОДА" / Черниговский национальный педагогический университет имени Т.Г.Шевченко, Украина.

Статья посвящена исследованию философской, психологической и моральной проблематики притчи Р.Иваничука "Огненные столбы", анализу ее жанровой специфики, структуры, панорамы трагедии украинского народа.

Ключевые слова: притча, триптих, методы обучения, беседа.

Zhila S.O. "VOHNENNI STOVPY" BY R.IVANYCHUK "FILLED A HISTORICAL GAP IN THE LIFE OF UKRAINIAN PEOPLE" / Chernigiv National Pedagogical University named after T.G.Shevchenko, Ukraine.

The article is devoted to the research of philosophical, psychological and moral problems of the parable "Vohnenni stovpy" by R.Ivanychuk, to the analysis of genre specificity and structure, view of Ukrainian people's tragedy.

Key words: parable, triptych, teaching methods, conversation.

"Вогненні стовпи" – то дійсно якийсь Іваничуків спалах,
момент піднесення, горіння і незгорання.
Ніна Бічуя

За програмою з української літератури для 5-12 класів авторського колективу під керівництвом доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н.Волошиної у 12 класі має вивчатися перший роман із триптиху Р.Іваничука "Вогненні стовпи" "Рев оленів нарозвидні".

Як відомо, триптих – це твір мистецтва з трьох самостійних, але ідейно чи задумом зв'язаних частин, об'єднаних спільною темою. Упорядники програми для текстуального вивчення взяли роман-легенду, яка зачаровує багатозначними символами-метафорами, створює ілюзію безкінечності часу й